

Катерина МОНАСТИРШИН

УМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Особливості самооцінки тісно пов'язані з характером уявлень дитини про себе. Дитина оцінює себе і свої можливості залежно від того, через яку сферу життєдіяльності вона виявляє себе, своє "Я". Формування адекватної самооцінки молодших школярів здійснюється, окрім навчальної, в ігровій діяльності, у спілкуванні з батьками, педагогами, ровесниками. Важливим у процесі виховання, міжособових взаєминах є організація оцінювальної діяльності та усвідомлення дітьми способів досягнення результатів власної діяльності.

Центральним структурним утворенням самосвідомості дитини є самооцінка. Самооцінку можна розглядати у двох значеннях: 1) самооцінка як відносно стійке і сформоване уявлення дитини про себе; 2) сам процес самооцінювання, в якому народжується, перевіряється, доповнюється та уточнюється самоуявлення. **Уявлення особистості про себе як вагомий елемент самооцінки і самооцінка як процес** взаємозв'язані і взаємозумовлені.

Нас зацікавили питання: як пов'язані особливості самооцінки з особливостями уявлення дитини про себе, як це позначається на її поведінці та діяльності. Для вивчення цих питань нами було проведено дослідження 25 дітей групи продовженого дня другого класу СШ № 83 міста Львова. Ми враховували те, що в другому класі знижується інтерес до навчання як діяльності, а пріоритетною стає орієнтація на моральні характеристики власні та іншої людини [2, 43].

Для аналізу особливостей уявлення дітей про себе (за Р.Бернсом – образу "Я") спочатку ми провели ранжування дітей. З цією метою ми пропонували дітям строго індивідуально назвати дітей своєї групи, а потім проранжувати названих дітей у зв'язку з тим, як кожний з них виконує обов'язки чергового. Після

ранжування дітей своєї групи дітям запропоновано визначити своє місце серед них. Через тиждень ми знову попросили проранжувати дітей у зв'язку із здатністю кожного з них прийти на допомогу іншому та визначити своє місце серед них. Кожний з досліджуваних дітей хотів бути справедливим, об'єктивним. Адекватність уявлення про себе ми перевірили шляхом зіставлення самооцінок дітей та оцінок їх педагогом.

Для подальшого дослідження особливостей образу "Я" було використано методику "Запитання", де параметрами, які характеризують дане утворення, були виділені: зміст образу "Я", рівень усвідомлення себе і структурованість чи ступінь стійкості образу "Я". Особлива увага приділялася змісту образу "Я".

Дана методика включала такі питання:

- Хто ти?
- Який ти (хороший, поганий, не знаю).
- Чому ти вважаєш себе таким?
- А що про тебе говорить мама, тато, вчитель, друзі?
- Як ти себе поводиш вдома, в школі?
- Що тобі подобається робити? Чому?
- Що ти хотів би мати?
- Якби ти був чарівником, що б ти зробив? Чому?
- Чого ти найбільше боїшся?
- На кого ти хотів би бути подібний? Чому?

Зміст образу "Я" вказує, яким сторонам діяльності (якій сфері життєдіяльності) надає перевагу дитина; що найбільше любить, чого хоче.

Рівень усвідомлення себе свідчить про ступінь виділення себе, власного "Я" і характеризується ступенем обґрунтованості відповідей (відповідь на питання "Чому?").

Структурованість образу "Я" відображає ступінь стійкості того, чому дитина надає перевагу (однозначність, стійкість переваг при відповіді на подібні запитання).

З метою більш достовірного виявлення змісту образу "Я" було використано методику "Невизначена розповідь". Вона спрямована на виявлення тієї сфери життєдіяльності, якій дитина надає перевагу.

Експериментатор, щоб створити мотивацію, говорить дитині: “Ти вже великий, можеш багато що робити, багато вмієш. Вашій групі хочуть доручити зробити різні справи. Але для цього потрібно:

- дізнатись, для кого слід робити, що робити, які речі, якими вони повинні бути;
- подумати про те, що і як робити, що для цього потрібно;
- потім все це потрібно як слід зробити: підготувати матеріали, все акуратно виконати;
- зробивши, віднести тим, для кого ці речі робились.

Дитина повинна повторити розповідь. Вже при повторенні часто дитина мимовільно виділяє найбільш значущі для себе моменти ситуації, яка представлена в загальній і невизначеній формі. Відтворюючи розповідь, діти можуть часто пропустити важливе і додати те, чого не було; скажімо, при значущості стосунків з іншими додають: “Відносити речі тим, кому робили, і послухати, що ті скажуть, як їх похвалять”. У таких випадках експериментатор повторює свою розповідь доти, доки дитина, відтворюючи її, нічого не пропускає. Після цього у неї запитують: “Що би ти найбільше з цього хотів робити?” Одні діти хочуть робити одне, інші – інше, а деякі – все. За відповіддю можна судити, яка сторона невизначеної ситуації, що моделює можливу реальну ситуацію, найбільш значуща для дитини.

У результаті зіставлення отриманих даних за методикою “Запитання” і “Невизначена розповідь” ми з більшим ступенем достовірності могли судити про особливості змісту образу “Я” в кожній дитини.

Крім цього, встановлено, що другокласники надають перевагу сфері діяльності (“діяння”) – 17 дітей – та сфері відносин – 8 дітей. Пізнавального ставлення не виявлено.

Були діти, які зовсім не виділили себе з оточення, що характерно для низького рівня усвідомлення і структурованості образу “Я”.

При середньому рівні усвідомлення себе (діти, які усвідомлюють своє “Я” через діяльність) має місце недостатність адекватності образу “Я”, тобто у дитини ніби відсутня

спрямованість на власну особистість. При високому рівні (діти, які усвідомлюють себе через сферу відносин), навпаки, досить уважні до себе і їх уявлення про себе можна вважати адекватними реальному образу "Я".

З метою вивчення особливостей самооцінки, які виявляються в процесі реальної продуктивної діяльності, була використана методика "Вертушки". Досліди проводились індивідуально.

Процедура експерименту виглядає так: експериментатор повідомляє дитині, що цього разу потрібно зробити іграшки для малюків з дитячого садка, бо вони маленькі і самі цього зробити не можуть. Після цього дитину запитують, чи вміє вона гарно розмалювати олівцем і акуратно вирізати ножицями іграшку. Робилося це з метою визначення того, як дитина оцінює свої можливості до експерименту.

Досліджуваному показували зразок і казали, що малюки дитячого садка дуже люблять бавитися вертушками і їм подобається, коли іграшки рівно і гарно розфарбовані. При цьому експериментатор повідомляв дитині, що дівчатка просили зробити вертушки різнокольоровими, яскравими, а хлопчики – темного кольору. Крім того, дівчатка просили, щоб вертушки були довгенькі, а хлопчики – щоб вони були коротенькі. Потім дитину запитували, чи хоче вона робити такі вертушки для малюків. Коли інструкція засвояна, експериментатор пояснює, як потрібно робити вертушки. Дитині видається білий папір, ножиці, кольорові олівці, кнопки. Перед початком роботи у кожної дитини, що погодилась працювати, запитували, для кого вона буде робити вертушки (для хлопчиків чи дівчаток) і скільки вертушок планує зробити.

Експериментатор уважно слідкує за тим, наскільки старанно працює дитина, наскільки самостійно, також за тим, наскільки дитина адекватно оцінила свої можливості. У ході експерименту ми вивчаємо, чи намагається дитина виконати намічений нею план (за кількістю вертушок), а також, наскільки старанно вона контролює свої дії, тобто, чи не забуває про умови задачі, згідно з тим, кому вона вирішила робити вертушки: хлопчикам чи дівчаткам.

Зіставляючи вказані особливості виконання реальної

діяльності з характером образу "Я" у кожної дитини, ми намагались визначити, чи пов'язані особливості самооцінки і самоконтролю з характером уявлення дитини про себе (образом "Я").

При аналізі експериментального матеріалу за методикою "Вертушки" були виділені такі критерії:

- оцінка своїх вмінь до експерименту;
- самооцінка як оцінка своїх можливостей (за кількістю вертушок);
- особливості самоконтролю, які проявляються у відповідності дій досліджуваного наміченому ним плану.

Одержані результати зіставлялися з особливостями образу "Я". У дітей, зміст образу "Я" яких складає сфера *взаємин* (8 дітей), оцінка своїх можливостей була або адекватною, або заниженою (вони схильні недооцінювати свої можливості). У дітей, зміст образу "Я" яких складає сфера діяльності (17 дітей), як показують одержані дані, самооцінка виявляється у всіх, без винятку, різко завищеною (вони схильні переоцінювати свої можливості).

Діти, які виділяють себе через сферу взаємин, одержують у процесі виконання діяльності додаткові стимули у вигляді позитивного ставлення експериментатора, і це призводить до виконання і перевиконання завдання. Діти ж, які виявляють себе через сферу діяльності, в процесі її виконання такого додаткового стимулу не одержують: спрямованість на діяльність, яка їх характеризує, виконує свою функцію інакше – тільки у плануванні, у виділенні майбутньої цілі. Внаслідок цього, вони сильно завищують план, переоцінюючи свої можливості. Одержані дані показують, що дитина оцінює себе, свої можливості залежно від того, через яку сферу життєдіяльності вона виявляє себе, своє "Я".

Зіставляючи особливості самоконтролю з характером "образу Я", ми виявили, що діти, які виділяють себе через сферу взаємин, краще контролюють свої дії, ніж діти, які виділяють себе через сферу діяльності. Наприклад, діти, які виділяють себе через сферу взаємин, уважно, чуйно ставляться до зауважень експериментатора і відразу ж на них реагують, самі задають питання, намагаються виконати якнайкраще завдання. Діти, які виділяють своє "Я" через сферу діяльності, навпаки, майже не реагують на зауваження і

запитання експериментатора і продовжують робити так, як і робили це раніше.

Значення у розвитку адекватної самооцінки дітей має духовна атмосфера сім'ї, зокрема, її спокій, мир, благополуччя, стабільність, наявність узгоджених вимог матері і батька [1, 149].

З метою визначення статусу дитини в сім'ї ми застосували проєктивний тест "Малюнок сім'ї" (зрозуміло, що малюнки можуть виявити лише деякі тенденції).

Зіставлення отриманих даних дослідження показало, що малюнки, в яких образ "Я" був розміщений далеко від інших членів сім'ї або зображений з дрібними, похилими плечима, маленьким тілом, неясно окресленими руками, ногами, належали дітям, в яких простежувалася тенденція до заниженої самооцінки; і, навпаки, діти з тенденцією до завищеної самооцінки, малюють себе в центрі сім'ї та у збільшеному вигляді порівняно з іншими.

Аналіз матеріалів дослідження, спостереження, практичний досвід педагогів дозволили нам виділити структурні компоненти, фази розвитку образу "Я", виявити специфіку взаємин дитини з батьками досліджуваних нами молодших школярів.

У дослідженні особливостей формування самооцінки молодших школярів можна було простежити зв'язок між моральною поведінкою і моральною самосвідомістю.

Діти з різними формами моральної поведінки, а саме:

- ті, що стійко дотримуються норм;
- ті, які відрізняються нестійким дотриманням норм;
- ті, що систематично порушують норму, – характеризуються різною самооцінкою стосовно питання їх "дотримання – порушення".

Проводячи дослідження, ми помітили, що значна частина дітей дотримувалась норм у ситуації морального вибору. Це наводить на думку, що самосвідомість, в структуру якої входить "Я-реальне" і "Я-потенційне", може регулювати моральну поведінку вже в молодшому шкільному віці.

Формування об'єктивної самооцінки молодших школярів здійснюється в діяльності, спілкуванні з батьками, педагогами, ровесниками. Особливе місце в її формуванні відіграють

благополуччя міжособових взаємин, успіхи у виконанні різного роду доручень, завдань.

Центральне місце в процесі виховання міжособових взаємин займає організація оцінювальної діяльності. Систематичні пояснення, обґрунтування дорослими дій, вчинків, досягнень і труднощів дітей позитивно впливають на усвідомлення ними результатів власної діяльності. Систематичний аналіз вчинків, ставлень дітей допомагає їм орієнтуватися у власних можливостях, доводити справу до кінця, посилює орієнтацію в оцінювальних судженнях батьків, вихователя.

Досить важливо, щоб предметом усвідомлення були не лише результати поведінки, діяльності, а й способи, за допомогою яких вони досягаються. Бажано, щоб оцінювальні дії дорослими допомагали дітям бачити міру своїх успіхів, досягнень. Наприклад, дитина вирішила щось змайструвати, зробити власними руками: побудувати, сконструювати, намалювати, зліпити, але при виконанні завдання пережила неуспіх. Та вона знову береться за справу і, нарешті, домагається свого. У такому випадку потрібно підтримати дитину, запевнити її в тому, що вона вольова, сильна, працьовита.

Дорослі повинні вміло використовувати два аспекти діяльності: предметний і міжособовий.

Предметний зміст діяльності формує такі якості, як цілеспрямованість, працездатність, наполегливість, відповідальність, добросовісність.

Міжособове спілкування – контактність, доброта, відданість, надійність тощо.

Спілкуючись із іншими дітьми, вони вчаться краще розуміти інших і себе.

Раннє включення дітей в оцінювальну діяльність, організація сюжетно-рольових ігор, продуктивні види діяльності, організація різних видів змагань, взаємодопомоги, підтримки, атмосфери загальної доброзичливості – важливі умови розвитку об'єктивної самооцінки дітей в сім'ї та дитячих групах.

Включення дітей у сумісну роботу з ровесниками допомагали їм зрозуміти і відчути необхідність правильної поведінки,

взаємодії, взаємодопомоги, взаємовиручки. Сумісна діяльність дітей сприяє пізнанню їх внутрішнього світу, умінню співчувати, співпереживати, що зумовлює розвиток позитивної спрямованості на іншу людину і об'єктивне ставлення до себе. По суті, сприятливим ґрунтом для формування адекватної самооцінки дитини молодшого шкільного віку при правильній організації може бути будь-яка діяльність педагога і дитини (заняття, прогулянки, різні види ігор, праця на природі тощо).

Виховання позитивного ставлення до діяльності вирішує і проблему формування адекватної самооцінки дитини.

Необхідною умовою організації оцінювальної діяльності дітей є самостійність. З метою розвитку самостійності необхідно:

- створювати умови для організації самостійної роботи з врахуванням рівня підготовленості дитини до самостійного виконання завдань, поступове їх ускладнення і дозування часу на виконання;

- надавати своєчасну допомогу в подоланні труднощів;
- забезпечити індивідуальний підхід до дітей із завищеною і заниженою самооцінкою.

Особливе місце у формуванні адекватної самооцінки молодших школярів займає організація оцінювальної діяльності дітей у процесі особистісного і міжособистісного спілкування.

Корекція взаємин у дитячих групах, за наявності інших умов, також виступає умовою формування адекватної самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Використання різних методів вивчення самооцінки, образу "Я", уявлення про себе дітей стимулювали оцінювальну діяльність дитини, ставили її в ситуацію вибору і сприяли кращому пізнанню інших і себе.

З метою розвитку в дітей досліджуваної групи оцінювальної активності ми використали методику, запропоновану В. Петренко та І. Стьопіною, за якою діти оцінювали казкових героїв. Ми пропонували дітям назвати улюблених героїв казок, виділити їх позитивні і негативні риси, пояснити, чому вони їх вважають такими. Пізніше діти так само оцінювали свої вчинки.

Проведена робота сприяла збагаченню критеріїв власної самооцінки. Важливе місце в процесі формування адекватної

самооцінки займала індивідуальна робота з окремими дітьми, спрямована на регуляцію і корекцію міжособистісних взаємин. Наприклад, під час розподілу ролей у сюжетній грі ми помітили, що Наталя М., Остап М. часто не включались у гру. Ми з'ясували, що вони досить скуті, мовчазні і ніколи не прагнуть стати учасниками гри. З метою надання допомоги цим дітям ми включили їх у *рухливу гру*, потім зацікавили їх *дидактичними іграми*. Підготували сценарії ролі вихователя, вихованця і запропонували вибрати собі роль. Допомогли дітям налагодити контакт з іншими учасниками у процесі гри.

У молодших школярів оцінювальні судження про інших і самих себе поступово стають повними, розгорнутими і деталізованішими. Ці зміни, на наш погляд, зумовлюються розвитком зацікавленості молодших школярів внутрішнім світом інших людей, оволодінням особистісним спілкуванням тощо.

Самооцінка молодшого школяра багато в чому залежить від індивідуальності дитини, характеру її переживань та реальних можливостей педагога (уміння надати допомогу, викликати віру в успіх). Турботливе ставлення до дитини, розумний оптимістичний погляд на її реальні можливості, знання темпераменту, нахилів дають можливість дорослим обрати стратегію індивідуальної роботи з дитиною.

В інших випадках бажано своєчасно попередити, застерегти дитину від зверхності, впертості, якщо її реальні можливості далекі від рівня її домагань. Адже завищена самооцінка, багаторазово вступаючи в суперечність із реальними невдачами, буде породжувати та загострювати емоційні конфлікти.

Результати проведеного нами дослідження з проблеми формування адекватної самооцінки в процесі спілкування показали її залежність від стилю міжособового спілкування.

Особливе місце в формуванні адекватної самооцінки займають довірливі, доброзичливі взаємини між дитиною і дорослими, внутрішня позиція яких є вагомим фактором розвитку самооцінки дитини. Гуманізація міжособових взаємин сприяє становленню самооцінки, яка нас цікавить у дослідженні.

Таким чином, рання організація дорослими оцінювальної

діяльності, поведінки дитини, об'єктивна аргументація вчинків, дій, гармонізація взаємин, турбота про благополуччя дитини, педагогічне керівництво є умовами формування адекватної самооцінки дітей в "зоні найближчого розвитку" і виховання особистості дитини загалом.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки, що уявлення про себе (образу "Я") створює відповідний тип поведінки. Переживання дитиною почуття успіху-неуспіху формують образ "Я", самоповагу, самодовір'я. Оцінювальні впливи дорослих є важливим чинником для саморозуміння, яке, в свою чергу, зумовлює формування образу "Я", самооцінки, а пізніше – потребу в самовихованні, впливає на формування життєвих цілей, оцінку можливостей, необхідних для досягнення успіху в будь-якій сфері діяльності.

1. Бернс Р. Я-концепция и Я-образы / Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия / Под ред. Д.Я.Райгородского. – Самара: Издательский дом "БАХРАХ-М", 2000. – С. 133 – 211.

2. Волкова Н.А. Динамика ценностных ориентаций в структуре характеристик у школьников. – Дис... канд. психол. наук. – Ленинград, 1983. – 141 с.

Екатерина Монастыршин. Условия и факторы формирования самооценки младших школьников. Особенности самооценки тесно связаны с характером представлений ребенка о себе. Ребенок оценивает себя и свои возможности в зависимости от того, через какую сферу жизнедеятельности он выявляет себя, свое "Я". Формирование адекватной самооценки младших школьников осуществляется, кроме учебной, в игровой деятельности, в общении с родителями, педагогами, сверстниками. В процессе воспитания, межличностных взаимоотношениях существенной является организация оценочной деятельности и осознание детьми способов получения результатов собственной деятельности.

Kateryna Monastyrshin. Conditions and factors of self-appraisal formation of junior school children. Peculiarities of self-appraisal are closely connected with a character of child self-knowledge. A child estimates himself and his possibilities depending on a way of his self-expression. Formation of adequate self-appraisal of junior school children is carried out during educational and game activity as well as their relations with parent, teachers, and coevals. Both an organization of estimative activity and a realization by children of the results of their own activity are shown to be important in the process of education and personal intercourse.